

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 18, Dönem/Period: 2024-Bahar/Spring, Sayı/Number: 34

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

YAYIN DEĞERLENDİRME
Review

Kayıp Bir Dilin İzinde. Tarihî Bir Türk Lehçesinin Avrasya Dillerindeki Örtük İzleri

Ünal, Orçun (2023). *Kayıp Bir Dilin İzinde. Tarihî Bir Türk Lehçesinin Avrasya Dillerindeki Örtük İzleri*. Çanakkale: Paradigma Akademi. ISBN: 978-625-6957-80-0

İrem Kadioğlu

Doktora öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarihi ve Günümüz Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Denizli/Türkiye

e-posta iremkadioglu811@gmail.com

orcid 0000-0001-9023-6874

Atf

Citation

Kadioğlu, İrem (2024). *Kayıp Bir Dilin İzinde.*

Tarihî Bir Türk Lehçesinin Avrasya

Dillerindeki Örtük İzleri. Dil Araştırmaları, 34:

342-347.

Başvuru

Submitted

06.09.2023

Revizyon

Revised

23.09.2023

Kabul

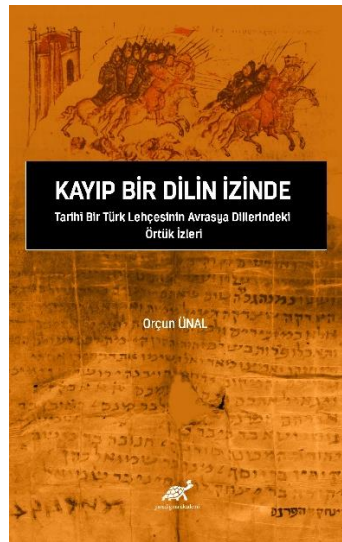
Accepted

03.10.2023

Çevrimiçi Yayın

Published Online

27.11.2023

Tarihî Türk Lehçeleri alanında yazılan teorik ve değerli birçok yayının yanı sıra arkaik özellikleri tespit edebilmek amacıyla tarihin belirli dönemlerinde birbirleriyle temasta bulunmuş dillerin söz varlığını ortaya koyan açıklayıcı ve tahlil edici eserler henüz sayı olarak azdır. “*Kayıp Bir Dilin İzinde Tarihî Bir Türk Lehçesinin Avrasya Dillerindeki Örtük İzleri*” adlı bu kitap Türk dili alanına

önemli katkıları olacak hacimli bir eserdir. Ünal kitabın öncelikli amacını tarih içerisinde birçok dili etkilemiş olan bir Türk lehçesinin izini sürmek olarak vermiştir. Bu lehçe *R-Türkçesi* ve *Z-Türkçesi* adlandırmalarından hareketle oluşturulan *S-Türkçesidir*. Bu lehçenin izini sürme fikrini ise “*Klasik Moğolca Söz Varlığında Türkçe Kökenli Kelimeler ve Türkçe-Moğolca Ses Denklikleri*” adlı doktora tezini yazarken Genel Türkçe *y-* sesine karşılık Moğolcada *s-* ile başlayan alıntı sözcükler sırasında keşfetmiştir. Ünal Yenisey dilleri, Eski Uygur Türkçesinin söz varlığı, Ermenice etimolojiler ve kaynakların çevirisi, Macarca çeviriler, Mordvince, Han dönemi Çincesi ve Fin-Ugor dilleri ile ilgili konularda alanın uzmanlarından destek aldığını da belirtmiştir.

Çalışma toplamda beş bölümden oluşmaktadır. Ana başlıklar alt başlıklara ayrılmakla birlikte incelenen alt başlıklar da gerekli görüldüğünde başka bir alt başlığa ayrılmaktadır. Birinci bölüm “*1.Avrasya Dillerinde S-Türkçesinin İzleri*” adını taşımaktadır. Ana başlık altında sekiz alt başlık bulunmaktadır. “*1.1.Ural Dillerinde S-Türkçesinin İzleri*” adlı ilk başlık kendi içinde beş alt başlığa ayrılmıştır. Bu başlıklardan ilki genetik olarak Fin-Ugor dili olsa da birçok dönemde Türk lehçelerinden etkilenmiş ve en eski yazılı kaynaklara sahip olan bir dil olan Macarca ile başlamaktadır. “*1.1.1.Macarcada S- Türkçesinden Alıntı Kelimeler*” adlı bölümde Macarcadaki Türkçe kökenli alıntuların üç katmandan oluştuğunu söyleyen Ünal ilk katmanı *R/L Türkçesi* konuşan Oğur-Bulgar Türklerinden alıntılanan sözcükler, ikinci katmanını ise *Z/Ş Türkçesi* konuşan Kuman-Peçenek Türklerinden alıntılanan sözcüklerin oluşturduğunu söylemiştir. Macarcada, GT *y-* sesine karşılık, *gy-* ve *d-* sesleri dışında *sz-* [s] ile başlayan Türkçe kökenli dokuz kelime ve bu kelimelerin etimolojilerini vermiştir. Devamında Türkçe kökenli Macarca *sz-> gy-* gelişimi ile ilgili araştırma yapan, kabul eden ya da farklı bir görüş sunan diğer araştırmacıların (Budenz, Gombocz, Ramstedt, Sköld, Moór, Poppe, Ligeti, Palló, Róna-Tas, Agyagási, Rédei, Sinor ve Berta) görüşlerine yer vermiştir. Bu görüşlerden sonra yukarıdaki dokuz örneğe ek olarak *sz-* ile başlayan on bir Macarca sözcüğün de *S-Türkçesinden* alıntı olduğunu söylemiş ve örnekleri detaylı bir şekilde açıklamıştır.

Ural dilleri altında incelenen ikinci alt başlık “*1.1.2.Proto-Permcede S-Türkçesinden Alıntı Kelimeler*” adını taşımaktadır. Ünal bu bölümde yazılı bir metni bulunmayan Proto-Permce için Komice, Udmurtça ve diğer Ural dilleriyle karşılaştırmalı söz varlığını ortaya koymaya çalışmıştır. Proto-Permcedeki Türkçe sözcüklerde GT *y-* sesine karşılık yalnızca **s-* sesinin görülmesini Proto-Permce’nin doğrudan *S-Türkçesi* ile temasta bulunduğu işaret olarak görmüş, Proto Permce, Udmurtça ve Komicede bulunan on beş sözcüğü etimoloji önerileri ile birlikte vermiştir.

Ural dilleri altında incelenen üçüncü alt başlık “*1.1.3.Proto-Samoyedce S-Türkçesinden Alıntı Kelimeler*” adını taşımaktadır. PS’de tespit edilen *S-Türkçesi* alıntuların bu lehçenin ortaya çıkış tarihini daha geriye götürmesi bakımından önemli olduğunu söyleyen Ünal PS ve Türkçe arasındaki alıntılama yönü bakımından çeşitli araştırmaların yapıldığını, şimdiye kadar bu dilde tespit edilen Türkçe sözcüklerin PB Türkçesinden gelişebileceğini, PS’deki Türkçe alıntuların Tarihî ve Çağdaş Türkçede *h-* olarak korunan **p-* sesi olduklarını söylemiştir. Ek

olarak PS’de BT’den gelen ve ön seste *y- sesine sahip alıntılara karşılık s- sesiyle başlayan bir grubun olduğunu, bunun *S-Türkçesinin* izleri olduğunu da ekleyerek yedi örneği detaylı bir biçimde incelemiştir.

Ural dilleri altında incelenen dördüncü alt başlık “1.1.4. *Volga-Fin Dillerinde S-Türkçesinden Alıntı Kelimeler*” adını taşımaktadır. Ural dil ailesinin Volga bölgesi alt dilleri olan Mordvince ve Çeremisçede Türkçe ve Çuvaşça alıntılar bulunmaktadır. Ünal bu bölümde Mordvince ve Çeremisçenin Türkçe ve Çuvaşça ile girdiği dil ilişkilerine ve hangi dönemler içerisinde tarihlendirildiğine dair araştırmacıların görüşlerine yer verdikten sonra bu iki dilde *S-Türkçesinden* alıntı olduğu düşünülen sözcükleri de ayrı başlıklar altında vermiştir. “1.1.4.1. *Mordvinedeki S-Türkçesi Alıntılar*” bölümünde Ünal beş örneği detaylı olarak vermekle birlikte Mokşa ve Erza olmak üzere iki yazı diline ayrılan Mordvincenin ayrı ele alınarak incelenmesinin önemini de vurgulamıştır. “1.1.4.2. *Çeremisçedeki S-Türkçesi Alıntılar*” bölümünde ise aynı yöntemle dört sözcüğü *S-Türkçesi* özellikleri göstermesi sebebiyle incelemiştir. Birinci bölümün son kısmı ise “1.1.5. *Mansicede S-Türkçesinden Alıntı Kelimeler*” adını taşımaktadır. Ünal az sayıda Türkçe alıntı tespit etmekle birlikte *S-Türkçesinden* alıntı olduğunu düşündüğü iki sözcüğü de incelemiştir.

Birinci bölümün ikinci kısmı Moğolca için ayrılmıştır. “1.2. *Moğolca ve Kitancada S-Türkçesinin İzleri*” adlı ikinci başlık çalışmanın ortaya çıkış sebebi olarak gösterilmiştir. Böylece *S-Türkçesi* BT’nin bir diyalekti değil, Türkçenin üçüncü ana lehçesi olma özelliğini üstlenerek tarihî bir derinlik kazanmıştır. Bu bölüm üç alt başlığa ayrılmaktadır. Bu başlıklardan ilki “1.2.1. *Moğolcada Türkçe Alıntılar*” adını taşımaktadır. Bu başlık altında Türkçe ve Moğolcanın akraba olduğunu, ortak kelimelerin Ana Altaycadan geldiğini savunan ilk görüş ve ortak kelimelerin büyük bir kısmının Moğol dilindeki Türkçe alıntılar olduğunu iddia eden ikinci görüşten bahseden Ünal Moğolcadaki BT ve GT alıntılarının en önemli özelliğinin GT y- sesinin d-, j-, y-, n-, ø sesleri ile karşılanması olduğunu belirtmiş ve örnekleri detaylı bir şekilde incelemiştir.

“1.2.1.2. *Moğolca Söz Varlığında Türkçe Kökenli Alıntı Katmanları*” adlı alt başlıkta Ünal Moğol söz varlığındaki alıntılarının üç katmanı olduğunu, ilk katmanının Z/Ş (*Genel Türkçe*), ikinci katmanın R/L (*Bulgar Türkçesi*), üçüncü katmanın ise *S-Türkçesi* olduğunu belirtmiştir. Clauson’un, Schönig’in ve Rybatzki’nin değerlendirmesine göre bu katmanların açıklamalarını vermiştir. Çalışmada savunduğu düşünce ise Moğolcanın BT’den iki alıntı katmanı, GT’den üç alıntı katmanı bulundurduğu yönündedir. Devamında ise bu katmanları görebileceğimiz örnekleri vermiştir.

“1.2.2. *Moğolcada S-Türkçesinden Alıntı Kelimeler*” adlı ikinci başlık Moğolcada *S-Türkçesinden* alıntı olduğu düşünülen elli üç kelimenin incelemesini içermektedir. Bu örnekleri “1.2.2.1. *Genel Türkçe y- Sesine Karşılık S- İle Başlayan Moğolca Kelimeler*” başlığının altında vermiştir. Üçüncü başlık “1.2.3. *Kitan Dilinde S-Türkçesinden Alıntı Dört Kelime*” adını taşımaktadır. Ünal eski bir Moğol dili olan Kitancadaki örnekleri detaylı bir şekilde incelemiştir.

Üçüncü bölüm “1.3.Xiongnu ve Tabgaç Dillerinde S-Türkçesinden Alıntı Kelimeler” adını taşımaktadır. Ünal bu bölümde Tabgaç dili ile yüzyıllarca etkileşim halinde bulunan, Çin’in kuzey sınırında Moğolistan merkezli kurulan, Büyük (Asya) Hun İmparatorluğu’nda yönetici sınıf tarafından konuşulan dilleri temsil eden Xiongnu ve Tabgaç dilinde S-Türkçesinden alıntı olduğu düşünülen iki sözcüğü detaylı bir biçimde işlemiştir.

“1.4.Mançu-Tunguz Dillerinde S-Türkçesinin İzleri” adlı dördüncü bölümü Ünal iki alt başlıkta incelemiştir. İlk başlık “1.4.1.Proto-Tunguzcada S-Türkçesinden Alıntı Kelimeler” adını taşımaktadır. Mançu-Tunguzcanın alıntı yönünden de hareketle S-Türkçesi ile Moğolca olmadan ilişki kuramayacağını varsaymış ve yedi örnek incelemiştir. “1.4.2.Mançucada S-Türkçesinden Alıntı Kelimeler” adlı diğer başlık altında önemli oranda Türkçe kökenli dolaylı alıntı olduğu söylenen Ünal altı örneğin incelemesini vermiştir.

“1.5.Toharcada S-Türkçesinin İzleri” adını taşıyan beşinci bölümde Ünal daha önce Toharca alıntılarla ilgili yapılmış olan çalışmalardan bahsettikten sonra S-Türkçesi kökenli olduğunu düşündüğü üç Toharca sözcüğün incelemesini yapmış ve etimolojilerini vermiştir.

“1.6.Ermenicede S-Türkçesinin İzleri” adlı altıncı bölümde Ünal on iki Ermenice kelimenin incelemesini yapmış ve S-Türkçesindeki biçimlerle ilişki kurmaya çalışmıştır. Ünal Moğolca ve Macarcadan sonra Ermenicedeki S-Türkçesi alıntılarının bu lehçenin en sağlam ve en önemli kanıtları olduğunu söylemiştir.

“1.7.Ortak Çerkezcede S-Türkçesinin İzleri” adlı yedinci bölümde Ünal öncelikle Kıpçak Türkçesinden olmak üzere birçok Türkçe alıntının olduğu bilgisini verdikten sonra üç sözcüğün incelemesini yapmıştır.

“1.8.Diğer Dillerde S-Türkçesinin Muhtemel İzleri” adlı sekizinci bölümde Yeniseyce, Kotça, Yukagirce, Albanca ve Udicedeki muhtemel alıntılara daha önce değinildiği için tekrar bilgi verilmediğini söyleyen Ünal bu alıntılara eklenebilecek Osetçe bir alıntının incelemesini bu bölümde vermiştir. Ancak birçok bölümde bırakılan ihtimal bu bölümde de olumlu anlamda kendini göstermiş ve yeterli kanıt olmadığı için S-Türkçesinden alıntı olamayacağını da ek bir bilgi olarak vermiştir.

Kitabın ikinci ana bölümü “2.Türkçede S-Türkçesinin İzleri” adını taşımaktadır. Ünal S-Türkçesinin gelişimini yalnızca Avrasya dillerinde değil, Genel Türkçe, Bulgar Türkçesi ve Karaçay-Balkar Türkçesinde de tespit etmiştir. Sözcükleri genelden özele ve eskiden yeniye olacak şekilde incelediğini, alıntılarının sistematik değil tekil vakalar olduğunu söylemiştir. Dört başlık altında incelenen bu bölümün ilk başlığı “2.1.Genel Türkçede S-Türkçesinden Alıntı Kelimeler” adını taşımaktadır. Bu bölümde GT’deki erken dönem S-Türkçesi alıntılarının s- ile, geç alıntılarının ş- ile başladığı bilgisini verdikten sonra otuz beş alıntı sözcüğü incelemiştir.

“2.2.Tuna Bulgar Türkçesinden S-Türkçesinden Alıntı Kelimeler” adlı ikinci başlıkta Tekin’in tespit ettiği TBT’nde GT y- sesine karşılık *ş ile başlayan iki kelimenin S-Türkçesinden alıntı olup olmadığına dair bir inceleme yapmıştır.

Üçüncü başlık “2.3.Volga Türkçesinde S-Türkçesinden Alıntı Kelimeler”, adını taşımaktadır. Ünal Volga-Kıpçak lehçesindeki alıntılara değinen Rona Tas’ın bu alıntılarını Volga-Bulgar Türkçesi kökenli olarak değerlendirmiş olduğunu, ancak Tatar ve Başkurt Türkçesinde ř- ile başlayan sözcüklerin S-Türkçesinden alıntı olduğu, VBT’nin ř’li diyalektinin aslında S-Türkçesi olduğu düşünmektedir. Alıntı sözcükleri Rona Tas’ın çalışmasını gözden geçirerek ve yeni eklemeler yaparak incelemiştir. Bu başlık iki alt başlığa ayrılmaktadır. İncelemeler bu iki başlığın altında bulunmaktadır. İlki “2.3.1.Tatar ve Başkurt Türkçesinde S-Türkçesinden Alıntı Kelimeler” adını taşımaktadır. Bu bölümde yukarıda bahsedilen on bir sözcük incelenmiştir. Diğer başlık “2.3.2.Çuvaş Türkçesinde S-Türkçesinden Alıntı Kelimeler” adını taşımaktadır. Ünal bu bölümde S-Türkçesinden alıntı olduğunu düşündüğü on altı sözcüğün incelemesini yapmıştır. GT ve BT başlıklarından sonraki son bölüm “2.4.Karaçay- Balkar Türkçesinden S-Türkçesinden Alıntı Kelimeler” adını taşımaktadır. Ünal uzun bir süre S-Türkçesi ile temasta bulunmuş olan KBT’ndeki S-Türkçesi etkisini, Ermenicedeki alıntılarla kanıtlamıştır. Bölümde KBT’ndeki yedi örneği de detaylı bir biçimde incelemiştir.

Çalışmanın “3.Yazılı Belgelerde S-Türkçesi” adlı üçüncü bölümü diğer bölümlerden farklı bir incelemeyi içermektedir. Alt Başlıklar şoyledir: 3.1. Kiev Mektubu, 3.1.1. S-Türkçesi *şokur Sözcüğü, 3.1.2.S-Türkçesi *ök Sözcüğü, 3.1.3.S-Türkçesi *şokur ök , 3.1.4.SWRTH = S-Tü. *şört-ä / *şürt-ä? Ünal bu bölümde izi sürülen ve Tarihî Lehçelerde tespit edilen S-Türkçesinin yazıya geçmiş bir kanıtı olarak, Türk runik yazısının Avrasya grubuna odaklanmıştır. Yazıtlar arasında daha sağlıklı bilgi edinilen ve S-Türkçesi ile okunduğunda anlamlı olduğu görülen Kiev Mektubu ve bu mektupta geçen *şokur, *ök, ve *şört-ä/ *şürt-ä sözcüklerini incelemiştir.

“4.S-Türkçesinin Ses ve Biçim Bilgisi Özellikleri” adlı dördüncü bölümün alt başlıkları şoyledir: 4.1.S-Türkçesinin Ses Bilgisi, 4.1.1.Ünlü Değişimleri, 4.1.2.Ünsüz Değişimleri, 4.2.S-Türkçesinin Biçim Bilgisi, 4.2.1.Türetme Ekleri, 4.2.2.Çekim Ekleri. Ünal önceki bölümlerde incelenen alıntı sözcüklerden hareketle fonetik ve morfolojik çıkarımlar yapmış, daha rahat anlaşılabilmesi için tablolarla vermiştir. Özellikle ayırıcı fonetik özellikleri (ünlü-ünsüz değişimleri, ıslıklaşma, ön damaksıllaşma, tonlulaşma ve sızıcılaşma) detaylı bir biçimde açıklamıştır. Morfoloji kısmında türetme eklerini, çekim eklerini ve geniş zaman ekini vermiştir.

“5.S-Türkçesini Kimler Konuřtu?” adlı beřinci bölümün alt başlıkları řoyledir: 5.1.On Özel İsim, 5.1.1.Ζαβεργά 5.1.2.Σάνδιλ/Σάνδιλχοç 5.1.3.Χινιαλών 5.1.3.Χινιαλών 5.1.4.Σίμμαç ~ σημα 5.1.5.Ζιλγίβι(ç) 5.1.6.Saba / Šāba 5.1.7.Šarađan /Šarokan 5.1.8.Šālbir 5.1.9.K’uar 5.1.10.Šalçı.

Ünal’ın belirttiği üzere bu bölüm, çalışmanın diğer en önemli amacını içeren bölümdür. Alıntı sözcükler ve yazıtlar vasıtasıyla çeşitli verilerin sunulduğu S-Türkçesini kimin konuştuğunu tespit etmek amacıyla en sağlam dayanaklar olarak görebileceğimiz yazılı kaynaklarda geçen on adet Türkçe isimde S-Türkçesinin özelliklerini tespit etmeye çalışmış ve bazı etimoloji önerileri vermiştir. Bu

isimler Yunanca, Gürcüce, Arapça, Rusça ve Ermenice kaynakların taranmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu kişi adlarıyla ilgili detaylı bir değerlendirme de vermiştir.

Ünal sonuç bölümünde *S-Türkçesi* konuşan kişilerin tarih içindeki farklı konumlarını ve alıntı sözcüklerin belirlenebileceği dolaylı kaynakları tablo ile vermiştir. Kitabın tamamında tanıklanmış ve detaylı incelenmiş sözcüklerin genel bir değerlendirmesini de bu bölümde vermiştir. Kaynakça bölümünden sonra gelen ve kitabın en son kısmında bütün örneklerin gelişimlerini ve incelenen dillerdeki şekillerinin görülebildiği tabloları da eklemiştir.

İncelenen her bölüm ve sözcük için etimolojik açıklamalar yapılmakla birlikte, incelenen dilin tarihi ve çevre dillerle ilişkisinin verilmiş olması bu alanda çalışan, bu konuya ilgi duyan araştırmacılara bölümlerin girişinde genel bir fikir vermekte ve ilişki ağını daha kolay görebilmeyi sağlamaktadır.

Bugün Bulgarca, Çuvaşça vb. çalışmalarda tanıklanmış olan bu lehçenin izi daha kapsamlı bir şekilde sürülerek tüm yönleriyle ortaya çıkarılmıştır. Kitap, *S-Türkçesinin* tarihsel dönemlerde temasa geçtiği ve ödünç sözcük verdiği dillerdeki söz varlığının ve gramerinin ortaya koyulması yönüyle de ayrı bir kıymet taşımaktadır.

Ünal'ın tercih ettiği açıklayıcı ve çözümleyici yaklaşımın yanı sıra, ortaya koyulan fikirlerin sayıca çok fazla örnek ile desteklenmesi, bölümlerde alıntı sözcüklerle ilgili yapılan çalışmalar hakkında detaylı bilgi verilmesi, kayıp bir arkaik lehçeyi ortaya çıkarmayı hedefleyen bakış açısı, kullanılan inceleme yöntemi ve zengin kaynakçası ile bu çalışma gelecekte yapılacak karşılaştırmalı ses, biçim ve söz varlığı çalışmaları için bir el kitabı niteliğinde olacaktır.

Kısaltmalar

BT.: Bulgar Türkçesi

GT.: Genel Türkçe

KBT.: Karaçay- Balkar Türkçesi

PB.: Proto Bulgar Türkçesi

PS.: Proto Samoyedce

TBT.: Tuna Bulgar Türkçesi

VBT.: Volga Bulgar Türkçesi

Kaynakça

Ünal, Orçun (2023). *Kayıp Bir Dilin İzinde Tarihi Bir Türk Lehçesinin Avrasya Dillerindeki Örtük İzleri*. Çanakkale: Paradigma Akademi.